

## KUR'ÂN'IN ANLATIM ÜSLUBU

Mehmet KILIÇARSLAN\*

### Özet

Hız. Muhammed'e peygamberlik görevi verildiğinde Mekke aristokratları, sosyal statülerini, toplumun fertleri üzerinde kurdukları otoriteyi ve Kâbe'deki putlar sayesinde elde ettikleri geliri kaybetme korkusu gibi nedenlerle onun davetine icabet etmediler. Onu deli, şair, sihirbaz ve sihre tutulmuş olmakla itham ettiler. Hız. Muhammed'in Kur'ân'ı uydurarak Allah'a nispet ettiğini ya da birilerinin ona bunları öğrettiğini iddia ettiler. Ancak ileri sürdükleri bu mazeretler kendilerini de tatmin etmedi. Zira onda herhangi bir delilik emaresi göremedikleri gibi içlerinde yaşadığı kırk yıl boyunca asla yalan söylediğine de şahit olmamışlardı. Üstelik Kur'ân, müşriklerin önde gelen liderlerinden Arap edebiyatına vâkıf olan Velid b. Muğîre, Lebîd, A'sâ ve Ka'b b. Zühre'in de itiraf ettiği üzere şiir, kaside ya da nesir gibi bilinen edebî türlerin hiç birine benzemiyordu. Bu nedenle Arap dilcileri, bu konuda kendilerine meydan okumasına rağmen Kur'ân'ın bir benzerini, hatta tek bir suresinin benzerini getiremiyorlardı. Kur'ân, nazmı, insicamı (ayetleri ve sureleri arasındaki uyumu), önceki ümmetlere yönelik anlattığı kıssalar, gaybı haber vermesi, verdiği bilgilerin doğru çıkması vb. yönlerden onları aciz bırakıyordu.

Onun icaz yönlerinden biri de anlatım üslubundaki eşsizliktir. Makalede Kur'ân'ın anlatım üslubu farklı veçheleriyle ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda mana-lafız uygunluğu, konuma ve muhataba uygunluk, aynı anda farklı seviyedeki insanlara hitap edebilme, akli ve hisleri birlikte gözetme, duruma göre tafsilatlı ve öz anlatımı kullanma özelliği örneklerle açıklanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kur'ân, üslup, üslûbu'l-Kur'ân, uyum, anlatım, icaz.

### The Expression Style Of The Qur'an

#### Abstract

When the Qur'an began to reveal to Muhammad by given prophetic mission, Mecca aristocrats did not respond to his invitation for the reasons such as fear of losing their social status, established authority over society members, and their income through idols in the Kaaba. Mecca aristocrats accused him of being crazy, poet, magician, and affected with sorcery. They claimed that God didn't reveal anything to him but he fabricated the Qur'an out of spite or someone had taught to him, however, these accusations did not satisfy

---

\* Dr. Milli Eğitim, 76mkaa@gmail.com.

themselves. Muhammad was showing no signs of madness. Besides, they did not witness that he lied to them during the 40 years that they lived together. Moreover, the Qur'an was not like any literary genres known as poetry or prose. As the prominent leaders of the polytheists, Walid ibn al-Mughirah, Lebîd, Ashaa, Ka'b bin az-Zuheyr who is an expert in Arabic literature, also confessed that the Qur'an was not like any other literary genres known as poetry or prose. Even though Arab linguists were challenged to produce alike of the Qur'an, they didn't even bring an equivalent chapter of it. Qur'an left them helpless with regard to structure, coherence (the harmony between the verses and chapters), information of the unseen, providing accurate information and so on.

One of Quran's brevities is its uniqueness in the aspect the narrative style. This article examines the narrative style of the Qur'an and it presents different aspects. Compliance of the word and its meaning in the sentences, addressee and location suitability, characteristics of appealing and satisfying all people (scholar-illiterate, city dwellers-peasants, men and women) at the same time, ability of observing intelligence and feelings together, and capability to use both elaborate and self-expression depends on situation will be illustrated by examples.

**Key Words:** Qur'an, style, style of Qur'an, harmony, expression, inimitable.

## GİRİŞ

Her dil, bünyesinde, içinde geliştiği kültür sahasının geçmişteki tecrübesini saklar.<sup>1</sup> Kur'ân dili incelendiğinde, onun da bünyesinde, içine nazil olduğu ümmî ve fakat edebiyatta son derece ileri olan Arapçanın dil inceliklerini barındırdığı görülür. Ancak Kur'ân dilini, sadece bünyesindeki dil incelikleri ile sınırlı kabul etmek, pek çok veçhesi olan bir prizmaya tek yönden bakmak ve onu bu tek yönden ibaret sanmak gibi olur.

Kur'ân'ın anlatım üslubunu, dört başlık altında ele almak mümkündür: a- Ölçülü lafızla manaya hakkını verme ve konuma uygun söz söyleme; b- Hem avamı hem de havassı tatmin etme; c- Akli ikna ederken hissi de tatmin etme; d-Beyân ve icmâl.<sup>2</sup> Örneklerine aşağıda yer vereceğimiz bu dört temel özelliği gerçekleştirirken anlatımında betimleme,<sup>3</sup> haber verme,<sup>4</sup> kıssalar

<sup>1</sup> Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasâsî*, trc. Şaban Karataş, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2002, s. 7.

<sup>2</sup> Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, trc. Suat Yıldırım, Ankara, Akçağ Yayınları, 1985, s. 151-159.

<sup>3</sup> İbrahim, 14/2.

sayesinde ibret alınacak dersler verme,<sup>5</sup> aynı anda hem soru-cevap yöntemini<sup>6</sup> hem de tek yönlü soru sorma yöntemini<sup>7</sup> kullanma, karşılaştırmalara ve benzetmelere yer verme,<sup>8</sup> örnek üzerinden anlatım,<sup>9</sup> öğüt verme,<sup>10</sup> müjdeleme-korkutma<sup>11</sup> ve meydan okumayı<sup>12</sup> kullanan Kur'ân, muhatabına sürekli değişen bir üslupla seslenir. Mesela müminlere hitap ettiği bir cümlede, aniden kâfirlere yönelir, onlardan bahseder ve onları cümlenin içine çeker.<sup>13</sup> İnkârcıyı uyardığı esnada mümine bir müjde verdiği görülür.<sup>14</sup> Umumî ifadeler kullanarak anlatımını sürdürürken, aniden ilim ve fikir sahibi insanları derin düşüncelere sürükler.<sup>15</sup> Âlime söylerken, cahile dinletir kendini. Geçmişten bahsederken, bir anda gelecektir temaşaya sunulan resim. Bugünü tasvir ederken, yarını anlatır. En sade ve basit cümlelerle en yüce gayelere ulaştırır. Dünyadan bahsederken, ahireti ihmal etmez. Ölümünden bahsederken, tüm canlılığıyla hayatın ruhuna dokunur. Âlim, cahil, şehirli, köylü farklı kültür ve bilgi seviyesindeki herkes, onu, kendi zihin ve ruh dünyasında farklı algılar, onda kendisine göre bir şeyler bulur.

### **A. Lafız-Mana Uyumu ve Konuma Uygunluk**

Konuşmada asıl hedeflenen, anlatılmak istenen mananın muhataba ulaştırılmasıdır. Lafız, sadece bu gayeye hizmet eden bir araç olmakla beraber onun muhatap üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bu nedenle anlamı en doğru ifade edecek kelimelerin, etkisi en yüksek olacak bir üslupla ve muhatabın konumu göz önüne alınarak

---

<sup>4</sup> Nisa, 4/1.

<sup>5</sup> Yusuf, 12/3-19.

<sup>6</sup> Kıyame, 75/3-4.

<sup>7</sup> Al-i İmran, 3/65.

<sup>8</sup> Bakara, 2/16-18.

<sup>9</sup> Kehf, 18/65-82.

<sup>10</sup> Kasas, 28/77.

<sup>11</sup> Bakara, 2/155.

<sup>12</sup> Yunus, 10/38.

<sup>13</sup> Bakara, 2/4-5.

<sup>14</sup> Bakara, 2/23-24.

<sup>15</sup> Zariyat, 51/1-47.

kullanımı, bu temel amaca ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Allah kelâmı olan Kur'ân'da en güzel manalar, en güzel lafızlarla ifade edilirken, söz ruhsuz bir ceset olmaktan kurtarılır ve ona hayat veren belagatten de yararlanır; meânî, beyân ve bedi' aktif bir şekilde isti'mal edilir. Onun kelimeleri, anlatılan manayla uyumlu oldukları gibi; lafız ile mana arasında bir ses uyumu, bir ahenk, musikiyi andıran bir armoni de bulunur.

*Meânî*, sözün muktezâ-i hâle uygunluğu, yani yerinde ve muhatabın durumuna göre söz söylenmesidir.<sup>16</sup> Bir çocukla konuşulurken kullanılan üslup ile yetişkinle konuşulurken kullanılan üslup aynı olmadığı gibi; halk ile konuşulurken farklı, akademik bir ortamda farklı bir üslup kullanılır. Belagati nakkaşlığa benzetirsek, meânî; nakkaşın yüzeye uygun desen işlemesidir. Desen/model, ne büyük ne de küçük olmalı, yüzeye tam oturmalıdır. Kur'ân cümleleri incelendiğinde, onda muhatabın durumunun gözetildiği, cümlelerin ona ve tutumuna göre kurulduğu görülür. Mesela verilen bilgiyi inkâr konumunda olanlara hitap edilirken, onların bu inkârcı tavrına uygun olarak cümlelerde te'kitlere yer verilir. Cehennem azabının kendilerine dokunmayacağını iddia eden bir kısım ehl-i kitaba ve müşriklere hitabında Kur'ân, onların bu inancını yıkacak güçlü cümleler kurar ve te'kitli olarak; “ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي ” - نارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ - Kâfirler, gerek kitap ehlinden olsun gerek müşriklerden olsun muhakkak, cehennem ateşindedirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır. Onlar, insanların en şerlileridir”<sup>17</sup> der. ‘İnne’ ile manayı kuvvetlendirir. Yine ölümden sonra dirilmeyi ve bir hesabın var olduğunu inkâr edenlere “ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ” - Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir”<sup>18</sup> şeklinde hitap eder. Cümlede pekiştirme edatı ‘inne’yi kullanarak manayı güçlendirir. Vurguyu ‘aleynâ’ kelimesine çekmek için de inne edatının ismiyle haberi arasında takdim-te’hir uygular. Türkçede yükleme en yakın

<sup>16</sup> İsmail Durmuş, ‘Meânî’ , *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 204.

<sup>17</sup> Beyyine, 98/6.

<sup>18</sup> Ğaşiye, 88/26.

olan kelime hangisiyse vurgu ondayken, Arapçada dizilimde önce zikredilen kelime daha vurguludur. Normalde ‘hum’ zahirine birleştiği için marifeleşen ‘hisâb’ kelimesi, inne’nin ismi olması hasebiyle cümlede başında gelmeliyken, haber olan ‘aleynâ’ öne alınmış, böylelikle mealde ‘sadece’ kelimesiyle dikkat çekilen ek anlamı kazanması sağlanmıştır.

Bu pekiştirme ve te’kit, edatlarla olabildiği gibi zâid harflerle de olabilmektedir. Şu ayet, aynı anda hem edata hem de zâid harfe yer vermesi yönüyle güzel bir örnektir: *إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ* “Şüphesiz ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.”<sup>19</sup> Ayet *إِنَّ* te’kit edatıyla başlamış, verdiği bilgi zaman ve mekân üstü olduğundan geniş zaman ifade etmesi için muzari fiil kullanılmış; hiçbir şeyin O’na gizli kalmadığı anlaşılсын diye *شَيْءٌ* kelimesi istiğrak-i kullî<sup>20</sup> ifade edecek şekilde nekire olarak getirilmiş, yerdeki ve gökteki her şey cümlede anlam kapsamına dâhil olsun diye *فِي* harf-i ceri iki kere tekrarlanmak ve araya da manaya kesinlik katması için *لَا* harfi eklenmekle cümle, mükemmel bir üsluba sahip olmuştur. Aynı mana *لا يخفي على الله شيء في الارض و السماء* gibi bir fiil cümlesiyle de anlatılabilir. Ancak bu durumda, isim cümlelerinin fiil cümlelerine göre daha pekişik olması, ‘inne’nin cümleye katacağı te’kit ve anlam fazlalığı, ‘fi’ harfinin tekrarı ve araya konulan ‘lâ’ zâid harfinin atfî güçlendirmedeki faydası gibi güzellikler ihmal edilmiş olurdu.

Verilecek bilgiyi almaya hazır olan dinleyicilere hitabında te’kitsiz haber cümleleri kurması da Kur’ân’ın anlatım özelliklerindedir. Kendilerine rehberlik edeceği müttakilerin kimler

<sup>19</sup> Al-i İmran, 3/5.

<sup>20</sup> **İstiğrak-i Kullî:** Bir ismin, o isimle müsemma olan herkesi ya da her şeyi ifade edecek tarzda kullanılması demektir. İngilizcede cins ismin önüne getirilen ‘the’ belirlilik takısı, kelimenin, nasıl o evrenin tüm üyelerini ifade etmesini sağlıyorsa, Arapçada da bazen kelime nekire getirilmekle bazen de cins isimlere elif-lam takısı getirilmekle bu sağlanır. Mesela ‘insan’ cins ismine elif-lam getirildiğinde bu türün tüm fertlerini ifade etmesi sağlanır. *لقد خلقنا الإنسان في احسن تقويم* “Gerçekten biz insanı en güzel bir biçimde yarattık” (Tin, 95/4) örneğinde olduğu gibi.

olduğunu açıklarken,<sup>21</sup> kendinden önce indirilen kitapları tasdik edici olarak indirildiğini bildirirken,<sup>22</sup> yine insan neslinin tek bir nefis ve ondan yaratılan eşiyile oluşturulduğu haber verilirken<sup>23</sup> olduğu gibi. Bu, aklî bir tutumdur. Çünkü gereği yokken tüm cümlelerinde pekiştirme edatları kullansaydı, muhatabın duyarsızlaşmasına ve gerçekten vurguyla söylenmesi gereken cümleleri fark etmemesine neden olacaktı. Gündelik hayatında hiç yemin etmeyen biri, bir konuda yemin ettiği zaman bu, onun ciddiyetinin anlaşılmasını sağlar. Ama yemini diline pelesenk kılmış birinin yaptığı yeminler, muhataplarınca fark edilmezler. Sürekli duymak, onlara karşı tepkisizliğe götürür.

Kur'ân'daki uyum noktalarından biri de cümle sonlarıdır. Cümleler, ön kısımda verilen bilgiye uyumlu olacak şekilde sonlandırılır. İnsanlara, kendilerine verilen bir nimet ya da gösterilen bir kolaylık hatırlatıldığında, konuma uygun olsun diye cümle, Esmâ-i Hüsnâ'dan Allah'ın rahmet ve merhametinin genişliğini ifade eden isimlerle sona erdirilir. “Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığımız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, ğafurdur, halîmdir”<sup>24</sup> ayetinde olduğu gibi. Yine insanlara bir şey yasaklandığında ya da yaptıkları bir kötülüğü terk etmeleri istendiğinde, bu talebin sahibinin kim olduğunu hatırlayarak o işten vazgeçsinler diye cümle, Esmâ-i Hüsnâ'dan Allah'ın güç, kudret ve azametini ifade eden isimlerle bitirilir. “Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, aziz (mutlak güç sahibi)dir, zuntikam (intikam sahibi)dir”<sup>25</sup> ayetinde bu üslup vardır.<sup>26</sup> Tevbe suresinin başında besmelenin bulunmaması da aynı espriden kaynaklanmaktadır. Oğlu Muhammed Hz. Ali'ye bunun sebebini sorduğunda, Tevbe suresinin ilk cümlesinin

<sup>21</sup> Bakara, 2/2-5.

<sup>22</sup> Al-i İmran, 3/2.

<sup>23</sup> Nisa, 4/1.

<sup>24</sup> Bakara, 2/225.

<sup>25</sup> Al-i İmran, 3/4.

<sup>26</sup> Örnekleri için bkz. Bakara, 2/129; Al-i İmran, 3/6, 18; Maide, 5/118.

müşrikler için bir ultiatom ve tehdit içermesi nedeniyle sureye Allah'ın Rahman ve Rahîm sıfatlarını ihtiva eden besmeleyle başlanmadığını, bunun kendi içinde tutarsızlık olacağını söylemiştir.<sup>27</sup>

Hız. Peygamber'e karşı aklî deliller getirerek onunla mücadele edenlere, onların üslubuyla, aklî deliller sunarak cevap vermesi de Kur'ân'ın meânî güzelliklerindedir. Hız. İbrahim gibi tevhid fikrini yaymak için geldiğini ifade eden Hız. Peygamber'in aklını karıştırmak ve onu, kendisine inananların huzurunda ne dediğini bilmeyen, söyledikleriyle çelişen biri durumuna düşürmek, böylece söylemini çürütmek için Hız. İbrahim'in kendi dinlerinden olduğunu iddia edenlere cevabında, *“Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böylesiniz. Haydi, biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız, ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz”*<sup>28</sup> diyen Kur'ân-ı Kerim, Hız. Musa ve Hız. İsa'nın Hız. İbrahim'den çok daha sonra dünyaya geldiklerini ve Hız. İbrahim zamanında Yahudilik ya da Hıristiyanlık isimli dinlerin henüz var dahi olmadıklarını haber vererek onların bu anakronik söylemlerinin akla, mantığa ve tarihi gerçeklere aykırılığını ortaya koymuş, onları susturmuştur.

Yine Nocrân Hıristiyanlarından altmış kişilik bir grup Hız. Peygamber'e gelerek onunla Hız. İsa hakkında tartışmışlar ve “Eğer İsa Allah'ın oğlu değilse, o zaman onun babası kimdir” diye sormuşlardır. Kendilerince Hız. Peygamber'i cevap veremeyecek duruma düşürmek istemeleri üzerine inen<sup>29</sup> *“Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra ona 'ol' dedi. O da hemen oluverdi”*<sup>30</sup> ayeti, Hız. Âdem'in yoktan var edildiğini kabul eden bu insanlara, aynı

<sup>27</sup> Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr Fi İlmî't-Tefsîr*, thk. Zuheyr eş-Şâvîş, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, trs, III, 390.

<sup>28</sup> Al-i İmran, 3/65-66.

<sup>29</sup> İbnu'l-Cevzî, *age*, I, 349.

<sup>30</sup> Al-i İmran, 3/59.

Allah'ın Hz. İsa'yı babasız yaratma noktasında aciz olmadığını hatırlatmıştır.<sup>31</sup>

Ele alacağı konu, insanın ulaşacağı alanı, yani fizikî âlemi aşıyorsa, anlatımda somutlaştırmalara gidilir, bilinenden hareketle bilinmeyen tavsif edilir. İnsanlar, Yüce Allah'a yer ve konum nispet etmediği halde o, kendi makamını “kürsi/taht” kelimesiyle anlatır.<sup>32</sup> Onun için bir organ ya da beden tayin edemediğimiz halde kendisi, “yedullâh/Allah'ın eli” tabirini kullanır. Rıdvan biati esnasında, Peygamberin risaletini kabul edip ona bağlılık yemini edenler, ellerini tutarak bu bağlılıklarını kendisine bildirdiklerinde, onlardan razı olduğunu ifade etmek için “*Allah'ın eli de onların elinin üstündedir*”<sup>33</sup> der. Yine hiç kimsenin görmediği cennet nimetlerini ve oradaki bayan hizmetçilerin özelliklerini, dünya nimet ve kadınlarının özelliklerine benzeter.<sup>34</sup> Mülk suresinde cehennemden kaynaklı çıkardığı sesi anlatırken شهيقا kelimesi kullanılır.<sup>35</sup> Meallerde gürültü, korkunç ses, uğultu, homurtu, gümbürtü, hıçkırış, fokurtu gibi karşılıklarla tercüme edilen kelime, tüm bunların yanı sıra ‘yüksek sesle zorlanarak nefes alma’ anlamına da gelir. Astım hastaları nefes almada zorlandıkları için onların nefes alış verişleri, normal insanlara göre daha yüksek seslidir. Bu nedenle bir astımlı nefes aldığına يتنفس – تنفس fiili değil de يشهق – شهق fiili kullanılır. Anlatımda bu fiilin seçilmesi manayı öylesine güzelleştirir ki, nefesi içine çekemeyen o aciz insanın çıkardığı ses ve içinde bulunduğu zor durum, her ikisi birlikte insanın gözünde canlanır. Bu da mananın muhatap üzerindeki tesirini artırır. Yine kendi nurunu anlattığı ayette “*Onun nuru, içinde lamba bulunan*

<sup>31</sup> Yahudi reisi Malik b. Sayf'ın “Allah hiçbir zaman bir beşere kitap indirmemiştir” demesi üzerine inen En'am suresi 91. ayette “De ki: “Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar hâline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) sizin de, babalarınızın da bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab'ı kim indirdi?” denilerek aklî bir delille muhataplar susturulur. Bir diğer örnek için bkz. En'am, 6/101.

<sup>32</sup> Bakara, 2/255.

<sup>33</sup> Fetih, 48/10.

<sup>34</sup> Nebe, 78/32-34.

<sup>35</sup> Mülk, 67/7.



*bir kandil yuvasına benzer*”<sup>36</sup> der. O günün insanının bildiği ışık kaynağından, kandilden, müşahhasan hareketle kendi nurunu, gaybı, bilinmeyeni anlatır.

Meânînin konuma ve muhataba uygun söz söyleme olduğuna değinmiştik. Konuma uygun söz söylemeye yönelik edebî sanatlar vardır. Mesela bazen durum, cümlelerin çok özlü ve kısa olmasını gerektirir. En az kelimeyle en fazla manayı ifade etmek anlamına gelen *îcâz* sanatı,<sup>37</sup> Kur’ân’da sıklıkla kullanılır. Özellikle kısa surelerde bu sanatla karşılaşılma ile birlikte uzun surelerde de çok güzel *îcâzî* anlatımlar bulunur.

“الحمد لله / cümleciği, Arapça kavâid ve belagat kuralları göz önünde bulundurulduğunda ‘Hamd Allah’adır’ diye tercüme edilemez. ‘el-hamdu’ kelimesindeki elif-lam takısı, cins ismin önüne getirildiği için istiğrak ifade eder. Dolayısıyla ‘övmenin, yüce bilmenin, methedişin, tazimin her türlü kim tarafından ve kime yapılmış olursa olsun’ anlamı çıkar. ‘Lillâhi’ kelimesindeki ‘lam’ harfi, tahsis içindir ve Allah’ın haricindeki her şeyi hükmün dışında bırakır. Bu durumda cümleyi, “Övmenin, yüce bilmenin, senanın, methedişin, tazimin her türlü kim tarafından ve kime yapılmış olursa olsun yalnız ve yalnız Allah’a mahsustur” şeklinde tercüme etmek gerekir. Sadece iki kelimeyle ifade edilen mana, gerçekten çok zengindir.”<sup>38</sup>

Konum bazen de sözün uzatılmasını gerekli kılar. Hıristiyanlarca, Hz. İsa ve annesi ilahlık konusunda Allahu Teâlâ’ya ortak kılınmışlardır. Yapılan hatanın büyüklüğüne dikkat çekmek için Kur’ân’da bu olay karşılıklı konuşma/muhâvere/muhâdese üslubuyla sunulur. İlk konuşmacı Yüce Allah’tır ve şöyle der: “*Ey Meryem oğlu İsa, Allah’tan gayrı beni ve annemi iki ilah edinin diye insanlara sen mi söyledin?*”<sup>39</sup> Hıristiyanların kendisine ‘Rab İsa’ demeleri ve onu

<sup>36</sup> Nur, 24/35.

<sup>37</sup> M.A. Yekta Saraç, ‘İcaz’ Md. *DİA*, İstanbul, 2000, XI, 408.

<sup>38</sup> Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Cevâhiru’l-Kur’ân*, trc. Hüseyin Suudî Erdoğan, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1977, s. 45-52.

<sup>39</sup> Maide, 5/115.

Allah'ın oğlu kabul etmeleri nedeniyle 'Meryem oğlu İsa' tamlaması özellikle kullanılır, onun 'Allah'ın oğlu' olmadığı mesajı verilir. Daha sonra ikinci konuşmacı olarak Hz. İsa devreye girer, olayın böyle olmadığını şu uzun cümleleriyle dile getirir: “*Seni tenzih ederim Rabbim! Hak olmayan sözü söylemek bana yaraşmaz; eğer söylemişsem, şüphesiz Sen onu bilirsin; Sen, benim içimde olanı bilirsin; ben Senin içinde olanı bilmem; doğrusu görülmeyeni bilen ancak Sensin. Ben onlara sadece 'Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' diye bana emrettiğini söyledim. Aralarında bulunduğum müddetçe onlar hakkında şahittim, beni aralarından aldığımda onları Sen gözlüyordun. Sen her şeye şahitsin. Onlara azap edersen, doğrusu onlar Senin kullarıdır; onları bağışlarsan, Güçlü olan, Hakîm olan şüphesiz ancak Sensin.*”<sup>40</sup>

Ayet-i kerîmede, söz konusu ithamın ağırlığı sebebiyle, Hz. İsa'nın cevabında *itnâb*<sup>41</sup> sanatı kullanılmıştır. Hz. İsa gibi kendisine hastaları iyileştirmekten ölüleri diriltmeye varıncaya kadar pek çok mucize<sup>42</sup> verilen ve Rabbinin kudret tecellileri kendi parmaklarından dökülen, onun (cc) gücüne ve eşsizliğine her yönüyle şahit olan bir peygamberin, insanlara, “Allah'ın yanında beni ve annemi de birer ilah edinin” dediği iftirasının atılması, elbette bu itham karşısında yapılacak savunmanın da çok detaylı olmasını gerektirir. Sorulan soruya tek kelimeyle ‘hayır’ diyerek cevap vermesi mümkün iken, konunun uzun uzun konuşmayı gerektirdiği gerçeğini göz ardı etmemiş ve yukarıdaki cümleleri arka arkaya söylemiştir.

Bazen de cümlede, anlatılmak istenen manaya yetecek miktarda kelime kullanılır. Yani söz ne îcâzda olduğu gibi kısa tutulur, ne de itnâbda olduğu gibi uzatılır. İşte bu denge haline *müsâvât*

<sup>40</sup> Maide, 5/116-118.

<sup>41</sup> **İtnâb**: Çeşitli sebeplerden ötürü ifade edilmek istenen mânânın gereğinden fazla söz ile dile getirilmesi, sözün uzatılmasıdır. İtnâbın tanımı ve örnekleri için bkz. İrfan Bitracâ, *el-Câmi li-Funûni'l-Luğati'l-Arabîyyeti ve'l-Arûz*, Beyrut, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1987, s. 83-99.

<sup>42</sup> Hz. İsa'nın mucizeleri için bkz. Al-i İmran, 3/49-51.

denir.<sup>43</sup> Kur'ân anlatımının büyük kısmı bu türdendir. Bu nedenle örnek vermeyeceğiz.

Kur'ân bir belagat kitabı değildir ve onda, anlatımı süslemekle uğraşılmaz. Belagat ve sanat olsun diye edebî sanatlara yer verilmez. Manayı muhataba ulaştırmak, öncelikli hedeftir. Ancak gerektiği yerde de bu, en güzel şekilde yapılır. En ince edebî sanatlar, olması gerektiği yerde, olması gerektiği şekilde isti'mal edilir. Lafız ve mana, Draz'ın deyimiyle, iki uçtur ki, ikisini bağdaştırmak çok zordur. Lafız stok edip, zaruret dışında harcamamayı düşünen biri, az ya da çok mananın hakkını yer ve ya meramını tafsilatsız, formül gibi çok kısa bir anlatımla anlatır ki, bu durumda anlatılan şey, çok zaman muhataplarca anlaşılmaz ya da lafız israfından kaçınmak maksadıyla, bir insan ruhunun ihtiyaç duyduğu temhîd ve teşvîk edatları, takrîr ve tesbît vesileleri gibi sanatsal unsurları ihmal eder. Bu durumda da anlatım, içinin suyu kurumuş bir dal gibi zevke hitap etmeyen bir hâl alır.<sup>44</sup>

Öncekinin aksine mananın hakkını verip, onu unsurlarına göre tahlil etmek, ilminin ve ilhâmının verdiği imkân çerçevesinde manayı bütün incelikleriyle göstermek isteyen kimse ise ister istemez kendini yayar. Çünkü az sayıda kelime ile kendini ifade edemeyeceği düşüncesinin verdiği tatminsizlik, sözü uzatmasına neden olur ki, bu da muhatabın şevk ve dikkatinin azalması sonucuna götürür.<sup>45</sup> İşte lafız ile mana arasındaki bu ince ve hassas dengeyi sağlama noktasında, en güzel örnek olarak yine karşımıza Kur'ân çıkmaktadır. Anlatımı, ne muhatabı tarafından anlaşılmasına mâni olacak kadar kısa, ne de onu sıkacak ve dikkatinin dağılmasına neden olacak kadar uzundur. Cümlelerinde, manayı göz ardı edecek kuru bir lafız ahenginden de lafız güzelliğini ihmal edecek bilimsel bir anlatımdan da uzaktır. Kur'ân-ı Kerîm, Bakıllânî'nin dediği gibi; "Devamlı

---

<sup>43</sup> **Müsâvât**: Cümledeki lafızların fazlalık veya noksanlığa yer vermeyecek şekilde ifade edilecek mânâyâ denk olmasıdır. Örnekleri için bkz. İrfan Bitracâ, *age*, s. 91.

<sup>44</sup> Draz, *age*, s. 152.

<sup>45</sup> Draz, *age*, s. 152.

surette, arka arkaya yenilenen güzellikler”<sup>46</sup> sunmakta, onu okuyanlar her okuyuşlarında farklı güzelliklerle karşılaşmaktadırlar.

*Beyân*, mananın farklı üsluplarla, değişik şekillerde ifade edilmesidir. Bir heykeltıraş, aynı kilden farklı model ve tarzlarda, çeşit çeşit eserler yapabildiği gibi, belîğ bir insan da, aynı manayı birçok şekilde ifade edebilir. ‘Ali korkuyor’ ifadesi, ‘Ali’nin ödü patlıyor’ şeklinde bir deyimle veya ‘Ali korkudan sarılık oldu’ şeklinde bir kinayeye anlatılabilir. Son ikisinin birinci cümleye göre daha güçlü olduğu ortadadır.

Kur’ân anlatımı incelendiğinde onun, yeri geldikçe istifhamlardan yararlandığı; mecazlara, istiârelere, kinayelere, teşbihlere yer vererek hem edebî açıdan anlatımını zenginleştirdiği ve hem de manayı farklı üsluplarla dile getirerek anlatımı tekdüzelikten kurtardığı; böylelikle, cümlelerinin muhatap üzerindeki tesirini arttırdığı görülür. Bu durumu bazı örnekler üzerinde inceleyelim.

Kullandığı yöntemlerden biri, istifhamlardan yararlanmaktır. Kur’ân, yeri geldikçe istifham/soru kullanarak anlatımını daha belîğ hale getirir. İstifhamın çeşitli kullanım amaçları vardır.<sup>47</sup> Bazen istifham-ı inkârî dediğimiz sorular kullanılır ki amaç, soru sormak değil, iddia edilen şeyin öyle olmadığını soru yoluyla bildirmektir. “*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor*”<sup>48</sup> ayetinde olduğu gibi. Bu cümle “İnsan başıboş bırakılmaz” cümlesinden daha tesirlidir. Zira ikinci cümle, sıradan bir haber cümlesidir ve dinleyici burada pasif konumdadır. Hâlbuki ayette soru kullanılmakla, muhatap cümlelerin içine çekilmekte, bir cevap vermesi istenmektedir. Yani pasif bir dinleyici konumundan, soruya muhatap olan, cevabı düşünen ve vereceği cevapla aktifleşen bir dinleyici konumuna yükselmektedir.

<sup>46</sup> Muhammed b. et-Tayyib Ebu Bekr el-Bakillânî, *İcâzu'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Mısır, Dâru'l-Meârif, 1978, s. 184.

<sup>47</sup> İstifhamın türleri ve kullanım amaçları için bkz. Bedevî Tabâne, *Mu'cemu Belağati'l-Arabiyye*, Beyrut, Daru İbn Hazm, 1997, s. 674.

<sup>48</sup> Kıyame, 75/36.

Bazen takrîfî istifham kullanılmakla, verilen bilginin doğruluğu muhataba tasdik ettirilir. “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim*”<sup>49</sup> ve “*Allah’ın gökten su indirdiğini görmez misin*”<sup>50</sup> ayetlerinde olduğu gibi. Burada amaç soruya cevap almak değil, soru yoluyla verilen bilgiyi kabul ettirmektir.<sup>51</sup> Ya da soru, ihbârî bir sorudur ve soru sormakla aslında belli bir bilgi muhataba ulaştırılmak istenir. Böylesi bir uygulama, doğrudan bir haber cümlesi kurmaktan çok daha belîğ ve tesir itibarıyla daha etkilidir. Buna en güzel örneklerden biri Nur suresi 50. ayet-i kerimedir: “*Kalplerinde hastalık mı var, yoksa Allah ve Rasulünün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler onlardır.*” Görüldüğü gibi soru yoluyla Allah ve Rasulünün kimseye haksızlık etmeyeceği haber verilmiştir.

Anlatımı tekdüzelikten kurtaran *mecâz*<sup>52</sup> da Kur’ân tarafından sık kullanılan sanatlardandır. Hz. İbrahim’in “...*çünkü onlar (putlar) insanlardan birçoğunu saptırdılar*”<sup>53</sup> cümlesinde *mecâz-ı aklî* vardır. Cansız olan putlar, insanları saptıramazlar. Fakat şeytana kanarak Allah’ı bırakıp putlara tapanlar, asıl sapanlar onlardır. Ancak sapma eylemindeki rollerinden dolayı putlar, burada, mecazen fail konumuna oturtulmuş; hiç bir şey yapma kudretleri olmadığı halde saptırma eyleminin öznesi olarak sunulmuştur.

İsrailoğulları, Talut’un önderliğinde düşmanları Calut’un ordusuyla savaşmak üzere yola çıktıklarında, içmemeleri emredilen

<sup>49</sup> Araf, 7/172.

<sup>50</sup> Fatır, 35/27.

<sup>51</sup> Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1991, XI, 545-546.

<sup>52</sup> Kelimeler bazen asıl mânâlarının dışında kullanılırlar. Bunun çeşitli sebepleri olup; bir kelimenin, kendi gerçek mânâsını düşünmemize engel olucu bir delil ile birlikte ve aradaki bir alaka sebebiyle aslî mânâsının dışında kullanılmasına *mecâz* denir. Mecâzın tanımı ve türleri için bkz. Ahmed Şemsuddîn, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal fî Ulûmi’l-Belâğâ*, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1992, s. 637-640. Mecaz hakkında geniş malumat için bkz. Fadıl Hasen Abbas, *el-Belağâ Fümûnuhâ ve Efnânuhâ*, Amman, Dâru’l-Furkan, 2004, s. 133-245; Abdulkâhîr b. Abdirrahmân el-Cürcanî, *Delâilu’l-İ’caz*, Cidde, Dâru’l-Medenî, 1992, s. 293.

<sup>53</sup> İbrahim, 14/36.

bir nehirden su içerler.<sup>54</sup> Bunun üzerine, hepsinde bir halsizlik ve ayakta durma güçlüğü peyda olur ve düşman askeri ile savaşılamaz hale gelirler. İçlerinden ancak emre itaat edip, yasaklanan nehirden su içmeyen az sayıdaki asker, savaşacak gücü kendisinde bulur.<sup>55</sup> Bu askerler de işlerinin zorluğunu ve rakiplerinin gücünü görünce Rablerine sığınarak şöyle dua ederler:<sup>56</sup> “*Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve ayaklarımıza sebat ver, kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*”<sup>57</sup> “Ayaklarımıza sebat ver/onları sabitle.” Gerçekte istenen ayakların sabitlenmesi, oldukları yerde durdurulması değil, o ayaklara hükmeden gönüllerin sabitlenmesidir. Ruhlara, iman üzere devam etmeleri noktasında sebat verilmeli ki, onlar ayakları dizginlesinler, savaş meydanından kaçmak gibi bir düşünceye kapılmasınlar. Ayaklar, kaçma işinde en önemli aletler olduklarından cümlede ayaklar zikredilmiş, onlara yapacakları şeyler noktasında emirler veren ruhlardan ve gönüllerden bahsedilmemiştir. Dolayısıyla cümlede *mecâz-ı mürsel* vardır.<sup>58</sup>

“*Eğer onlardan biri veya her ikisi senin yanında iken yaşanacak olursa onlara, ‘Öf’ dahi deme! Onları azarlama ve her ikisine de tatlı söz söyle. Merhametinden dolayı onlara alçakgönüllülük kanatlarını indir ve de ki: ‘Rabbim! O ikisi beni küçükken yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et’*”<sup>59</sup> ayetinde de *istiâre*<sup>60</sup> vardır. ‘Alçakgönüllülük kanatlarını indir’ ifadesi *istiare-i*

<sup>54</sup> Bakara, 2/249.

<sup>55</sup> Bakara, 2/250.

<sup>56</sup> İmâdu’l-Dîn Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Kahire, Müessesetu Kurtuba, 2000, II, 425.

<sup>57</sup> Bakara, 2/250.

<sup>58</sup> Mecazın tanımı ve kullanım alanları için Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, Müessesetu’r-Risâle, 2007, s. 494-505.

<sup>59</sup> İsra, 17/23-24.

<sup>60</sup> Teşbihin tali unsurlarının hazfiyle birlikte, iki asli unsurdan birinin daha hafzedilmesi durumunda yapılan teşbih *istiâre* adı alır. Bkz. Tahîru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, nşr. K. Edip Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1973, s. 168-169; Turan Karataş, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s.

*mekniyye/kapalı istiaredir*. Alçakgönüllülük, kanatları olan bir kuşa benzetilmiş, daha sonra ‘kuş’ kelimesi (müşebbehun bih) hazfedilerek kuşa ait bir özellik olan kanat söz konusu edilmekle, kuşa işaret edilmiştir. Bu, onlara gösterilecek şefkat, merhamet ve alçakgönüllülüğü ifade etmek için kullanılmış bir istiaredir.

Kur’ân, ayetlerde *kinâyeye*<sup>61</sup> de yer verir. Mesela “*Hasta yahut yolcu iseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse, ya da kadınlara dokunmuş ve su bulamamışsanız, temiz toprağa teyemmüm edin*”<sup>62</sup> ayetinde ‘abdest bozma’ yerine ‘tuvaletten gelme’, ‘cinsel ilişkiye girme’ yerine de ‘kadınlara dokunma’ tabirleri kullanılmakla kinaye yapılmıştır.<sup>63</sup> Zira Kur’ân, âlemlerin Rabbinin sözüdür ve onda böylesi düşük seviyeli anlatımlara yer verilemez. Bunun çok güzel örneklerinden bir diğeri *نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ* “*Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır, tarlanıza nasıl isterseniz öyle gelin*”<sup>64</sup> ayetidir. Yahudilerin, bir erkeğin karısının önüne arkasından yaklaşarak cinsel birleşmede bulunması durumunda doğacak çocuğun şaşı olacağını iddia etmeleri üzerine inen<sup>65</sup> ayet, anlatım üslubu yönünden mükemmeldir. Öncelikle kadının doğum organı bir tarlaya, erkeğin spermi de oraya atılan tohuma benzetilmiş, ilgili teşbihin asli unsurlarından olan müşebbehler (ferc ve meni) hazfedilmekle bir istiare kullanılmıştır. Cümlede seçilen kelimeler yanlış anlamının önünü kesecek tarzda getirilmiş, “*أَنَّى* / nereden, her nereden” kelimesinden, kadına arka organından da yaklaşılabilceği anlaşılmasın diye “*حَرْث* / tarla” kelimesi kullanılmış, böylece hem

475-478; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfi Istulâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Beyrut, Mektebetu Lübnan Naşirun, 1996, s. 156-169.

<sup>61</sup> **Kinâye:** Bir kelime ya da kelime grubunu, çeşitli amaçlarla, hem gerçek mânâsını hem de mecaz mânâsını düşünmeye imkân sağlayacak tarzda kullanma sanatıdır. Bkz. Hatîb ed-Dîmeşkî el-Kazvînî, *el-Îzâh Fî Ulûmi'l- Belâğa*, Beyrut, Daru İhyâi'l-Ulûm, 1993, s. 301-302.

<sup>62</sup> Maide, 5/6.

<sup>63</sup> Ebu İshak İbrahim İbnu's-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'rabuhû*, thk. Abdülhalil Abduh, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1988, II, 155.

<sup>64</sup> Bakara, 2/223.

<sup>65</sup> Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, Azim Dağıtım, trs, II, 100.

kadına arkadan yaklaşmanın caiz olduğu bildirilerek Yahudilerin iddialarının doğru olmadığı, hem de tohum atılıp ürün alınan yer olan ‘tarla’ kelimesinin kullanımıyla cinsel birleşmenin sadece ön organdan olması gerektiği ifade edilerek kinaye yapılmıştır. Sonuç olarak tek cümlede iki edebî sanat kullanılmakla, 1- Çok az sayıdaki kelimeyle çok uzun bir anlatım yapılmış, 2- Anlatımda seviye düşürülmeden ifade edilmek istenen şey en belîğ bir şekilde muhataba ulaştırılmış ve 3- Bayanlar için, onların kadınlık onurunu ayaklar altına alan bir iğrençliğin İslâm dinindeki hükmü ortaya konmuştur.

Kur’ân’ın kullandığı sanatlardan biri de *terdid*<sup>66</sup> sanatıdır. Bu sanatta, sözün beklenenden farklı bitirilmesi yoluyla dinleyenin dikkati söylenen söze çekilir. Onda bir hazır bulunuşluğun oluşması hedeflenir. Bu da dinlenen şeyden etkilenme oranını artırır. Mesela Hz. İsa’nın havarileri, kendilerine gökten sofrayı indirilmesini talep etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. İsa, “*Allah’ım, Rabbimiz! Bize semadan hem bizden öncekilere hem bizden sonrakilere bir bayram ve Sen’den bir mucize olacak bir sofrayı indir. Bizi rızıklandır, Sen rızık verenlerin en hayırlısıdır*” diye dua etti. Ayette güzel bir *terdid* örneği vardır. Ortada gökten sofrayı indirilmesi gibi normal zamanlarda gerçekleşmeyen bir olayın talep edilmesi varken, cümlenin sonunun bu büyük olayın gerçekleşmesi için inayet isteğiyle bitirilmeyip, istenenin gayr-i mutadlığı görmezden gelinerek götürülüp ‘rızık’a bağlandığını görüyoruz. Önemli olan, gökten, Hz. Musa ve ona iman edenlere indirilen hariç ikinci bir örneğini bilmediğimiz, sofranın inmesidir. Yani inzaldır. Bu nedenle, cümlenin başı duyulduğu zaman, sonunun, “Sen dostlarını yalnız bırakmazsın”, “Senin her şeye gücün

<sup>66</sup> **Terdid:** Bir düşünce, istek ya da duygunun dile getirilmesi esnasında, sözü, dinleyen ya da okuyanın umduğu gibi bitirmeme, beklenilmeyen bir sonuca ulaştırma sanatıdır. Diğer bir ifadeyle sözü, muhatabın beklemediği bir şekilde bitirmektir. Sabri Soran’ın şu dizelerinde olduğu gibi:

Dışın mı ağrıyor? Çek kurtul.

Başın mı ağrıyor? Bir çeyreğe iki aspirin.

Verem misin? Üzülme, onun da çaresi var: Ölür gidersin...

Terdid sanatının tanım ve örnekleri için bkz. İn’am Fevâl Akkâvî, *el-Mu’cemu’l-Mufassal fi Ulûmi’l-Belâga*, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992, s. 303-305.



yeter” gibi bu sıra dışı isteğe uygun bir cümleyle biteceği intibai uyanırken, hiç de öyle olmamış, ayet “Sen rızık verenlerin en hayırlısı” cümlesiyle son bulmuştur.

*Bedi*‘ lafız ve mananın çeşitli şekillerde süslenmesidir. *Bedi*‘de önemli olan, lafız ve mana uyumunu göz ardı etmeksizin sözü süslemektir. Yoksa sırf sözü süslemek kastıyla çaba harcıyıp, manayı ihmal etmek, yaşlı bir kadına süslü bir gelinlik giydirmek gibi olur.<sup>67</sup>

Kur’ân ayetleri incelendiğinde, özellikle kısa surelerde, cümlelerin seci‘,<sup>68</sup> tekrîr,<sup>69</sup> murâat-ı fevâsıl<sup>70</sup> vb. sanatlarla süslediği görülür. Ancak bu süslemelerde, sadece lafzî uyum sağlama gayesi güdülmediği, lafız ve mana ahenginin de yakalandığı bir gerçektir. Cümlelerin, biri diğerinin manasını tamamlar tarzda, kulağı tırmalamayan kelimelerin seçilmesiyle oluşturulmuş olması *tenâfuru*<sup>71</sup> ortadan kaldırdığı gibi; bir de bu sanatlarla süslenmiş olması, muhatap üzerindeki etkilerini arttırmaktadır. Bir kaç misalle bunu ele alalım.

Kur’ân, hem uzun surelerde hem de kısa surelerde *seciye* yer verir. “Nesir/düzyazı içinde, cümle, cümlecik veya tamlamaların sonlarında bulunan kelimeler arasında iç kafiye oluşturma sanatı”<sup>72</sup> şeklinde tarif edilen *seciye* en güzel örneklerden biri Hz. Musa’nın duasıdır:

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي \* وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي \* وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي \* يَفْقَهُوا قَوْلِي \* وَاجْعَلْ  
لِي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي \* هَارُونَ أَخِي \* اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي \* وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي \* كَيْ نُسَبِّحَكَ  
كَثِيرًا \* وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا \* إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا

<sup>67</sup> Tanım için bkz. Nusrettin Bolelli, *Belağat*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2002, s. 131.

<sup>68</sup> Bkz. Tâhâ, 20/25-35.

<sup>69</sup> Bkz. İbrahim, 14/35-41.

<sup>70</sup> Bkz. Bakara, 2/127-129.

<sup>71</sup> **Tenâfur**: Mahreçleri ve yapıları biri birine benzeyen harflerin aynı kelimedede veya böylesi kelimelerin aynı cümlede kullanılması, bu nedenle söylenmesi dile ağır geldiği gibi kulağı da tırmalaması durumuna *tenâfur* denir. Türkçe’deki tekerlemeler bunun en güzel örnekleridir.

<sup>72</sup> Turan Karataş, *age*, s. 409.

“*Rabbim! Benim göğsüme genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar. Bir de bana ailemden bir vezir ver. Kardeşim Harun'u (ver). Onunla beni destekle. (Elçilik) işimde onu bana ortak et. Böyle yap ki seni çok tespih edelim. Seni çok analım. Şüphe yok ki sen bizi görüp duruyorsun.*”<sup>73</sup> Görüldüğü gibi ayetlerin bir kısmı ‘ye’ harfiyle, bir kısmı da ‘elif’ harfiyle kafiyelenmiş, sonları birbiriyle uyumlu hale getirilmiş, manalar kendi içinde gayet uyumlu olduğu gibi lafzî uyum da sağlanmıştır.

Rahmân suresinde tüm sure boyunca devam eden bir *tekrîr*<sup>74</sup> sanatı uygulaması vardır. Bir çiviye, hedefe ulaşmaya kadar tekrar tekrar vurulması gibi Rahmân suresinde de Allah’ın nimetleri hatırlatılmış, *فباي آلاء ربكما تكذبان* cümlesi nakarat şeklinde daimî bir şekilde yinelenmekle, bu nimetleri inkâr etmenin akıllı varlıklar olan insanlara ve cinlere yakışan bir tutum olmadığı kalplere bir nakış gibi işlenmiştir.

Üsluba hâkim olan anlatım araçlarından biri de *murâat-ı fevâsıl*, diğer adıyla *tevâfuku'l-fevâsıl* sanatıdır.<sup>75</sup> Kur’ân surelerinin tamamında bu sanat kullanılır. Çok nadiren bazı ayetlerde uyum kopar ve kafiye ortadan kalkar gibi görünürse de, o ayetler de asla kulağı tırmalamayacak bir şekilde mahreç itibariyle öncekilere yakın harflerle gelirler. Bu nedenle kafiyenin koptuğu dinleyici tarafından neredeyse hissedilmez. Manadaki irtibat gücü de muhatabı kendine çektiği için, bu kopukluğu hissetmesi imkânsızlaşır. Mesela Fatiha suresinde üç ayet (1, 3 ve 6. ayetler) kendi içlerinde ‘ye’ ve ‘mim’ harfleriyle kafiyeliyken, diğer ayetler (2, 4, 5 ve 7. ayetler) kendi içlerinde ‘ye’ ve ‘nûn’ harfleriyle kafiyelidirler. Burada son harfin bir öncesinde, yani ‘ye’ harflerinde kafiye devam ettiği için, yine ‘mim’

<sup>73</sup> Tâhâ, 20/25-35.

<sup>74</sup> **Tekrîr**: Şiirde veya nesirde anlamı kuvvetlendirmek, belirli bir şeye dinleyicinin dikkatini çekmek, konuşanın konuya verdiği ehemmiyeti belli etmek istemesi vb. amaçlarla bir veya birkaç kelimenin sıkça, hemen her cümle veya mısradaki tekrarlanması sanatıdır. Tanım ve örnekleri için bkz. Şerefuddin et-Tibî, *et-Tıbyân fi'l-Beyân*, Beyrut, Dâru'l-Cil, 1996, s. 476-482.

<sup>75</sup> **Murâat-ı Fevâsıl**: Cümle sonlarındaki ses uyumunun gözetilmesine denir.

ve ‘nun’ harflerinde ince/kalın oluş ve mahreç itibariyle yakınlık olduğundan bu kafiye kopukluğu hissedilmez. Muhatap, aynı kafiyeyle surenin devam ettiği zannına kapılır.

Kur’ân’daki armoni ve müzikal uyum da lafız-mana uyumu kapsamına girer. Farklı yöntemler ve sanatlar kullanılmakla, anlatılan manaya uygun bir ses, ton ve tarz belirlenir. Mesela bu maksatla bazen harf tekrarlarından yararlanılır. *Tekrâru’l-hurûf* denilen bu sanatta, ses ahengi oluşturmak maksadıyla bir söz içinde aynı harf veya heceler sık sık tekrarlanır. Nas suresi, buna en güzel örneklerden biridir. İnsanların kalplerine fısıltıyla vesvese veren o hain şeytanın şerrinden Allah’a sığınma talebi bulunan surede, bu manaya uygun olacak şekilde üst üste ‘sin’ harfi kullanılır.

قل اعوذ برب الناس ملك الناس اله الناس من شر الوسواس الخناس şeklinde sure ilerlerken, şeytanın fısıltı ve vesvesesi ‘sin’ harfinin tekrarı sayesinde muhatabın tâ gönlüne işittirilir.<sup>76</sup>

Bazen de doğadaki seslerle uyumlu olacak şekilde kelime seçimi yapılır. *Yansıma* adı verilen bu sanatta, tabiattaki seslerin harfler halinde aksetmesi, doğal seslerin kelime kalıplarına dökülmesi söz konusudur.<sup>77</sup> “ وَإِنَّ مِنَ الْجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقُّقُ فَيَخْرُجُ ”<sup>78</sup> - *Taşlardan öylesi var ki içinden nehirler kaynar. Yine onlardan öylesi var ki çatlar da ondan su çıkar*”<sup>78</sup> ayetinde kullanılan *يَشَقُّقُ* / çatlar fiili, doğada taşın çatlarken çıkardığı sese uyumlu vokal bir ahenk sunar. Gece ile gündüz sıcaklık farkının yüksek olduğu bölgelerde, geceleri çatlayıp ufalanan kayaların çıkardığı şakırtıları duyanlar için bu kelime, çok aşına oldukları bir sesi çağırıştırır.

*Akis* sanatı, yine anlatımını güzelleştirmek için Kur’ân tarafından kullanılan sanatlardandır. Bir mısra veya cümlenin yahut cümle içinde bir ibarenin sonunu başa, başını sona alarak yeni bir

<sup>76</sup> Benzer örnekler için bkz. Mustafa Yıldırım, “Kuran Sanatı ve Estetiği Üzerine”, *İSTEM Dergisi*, S.16, Konya, 2010, s. 164.

<sup>77</sup> Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, TDK Yayınları, 2009, s. 35.

<sup>78</sup> Bakara, 2/74.

ibare ve tamlama meydana getirmek şeklinde tarif edilen<sup>79</sup> bu sanat sayesinde mana yeni boyutlar kazanmakta, anlam muhatabın zihnine nakşedilmektedir. “Onlar (kadınlar) sizin elbiseleriniz, siz de onların elbisesisiniz”<sup>80</sup> ayetinde iki sanat aynı anda kullanılmıştır. İlk olarak bir *açık istiare* söz konusudur. Bu istiareye göre, a- Elbise gibi birbirinize sarılır, sarmalaşırsınız, b- Elbisenin ayıpları örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi, her biriniz diğerinin halini gizleyip örter, namusunu muhafaza eder, günahlardan korur.<sup>81</sup> İkinci olarak ayette *akis* sanatı vardır: هُنَّ لِيَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَاسٌ لَهُنَّ Aynı kelime (libas), zamir değiştirilmek suretiyle iki defa haber kılınmış, aynı özellik iki tarafa da verilmiş, böylece bu konuda eşit oldukları bildirilmiştir. Buna göre ‘kadınlar, erkeklerin yokluklarında onların malını, namusunu, çocuklarını, izzet ve onurlarını, özel hayatlarını korudukları gibi erkekler de aynı şeyi kadınlara borçludur’ anlamı çıkar.

Bu amaçla kullanılan sanatlardan biri de *cinastır*. Yazılış ve söylenişi aynı ya da benzer, anlamı farklı iki kelimeyi bir araya getirme sanatı şeklinde tarif edilen *cinas*,<sup>82</sup> muhatabın dikkatinin söylenen söz üzerinde temerküz etmesini sağlar. Zira aynı cümlede aynı kelime iki farklı manada kullanılınca, beyin bu farkı idrak edebilmek için cümleye odaklanır.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِئُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ

“*Kıyametin kopacağı gün suçlular, (dünyada) bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar (dünyada haktan) işte böyle döndürülüyorlardı.*”<sup>83</sup> Ayette birinci *الساعة* kelimesi, ‘kıyamet’ anlamında iken; ikinci kullanımda aynı kelime ‘an, lahza, kısa zaman dilimi’ anlamındadır. Aynı cümlede bir defa elif-lam’lı olarak ve

<sup>79</sup> Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî, *Mi'yâru'l-İlm Fî Fenni'l-Mantuk*, Kahire, Daru'l-Meârif, 1961, s. 119.

<sup>80</sup> Bakara, 2/187.

<sup>81</sup> Hamdi Yazır, *age*, II, 14.

<sup>82</sup> Dilçin, *age*, s. 102.

<sup>83</sup> Rum, 30/55.

farklı bir anlamda, ikincide elif-lam olmaksızın ve farklı bir anlamda kullanılması, muhatabın dikkatini celb etmektedir.<sup>84</sup>

Son dönemlerde üzerinde yoğunlaşılın lafız-mana uyumu örneklerinden biri de Kur'ân'daki kelimelerin sayısal tekrarına yöneliktir. Bu tevafuklar çok güzel yorumlara kapı aralamaktadır. Mesela Kur'ân'da yedi kat gökten bahsedilir. İlginç bir şekilde bu anlama gelen سبع سموات / yedi kat gök tamlaması da, خلق السموات / göklerin yaratılması tamlaması da yedi yerde geçer. Gün / يوم kelimesi Kur'ân'da tam 365 kere geçer ki bu, bir yıldaki gün sayısına eşittir. Yine ay / شهر kelimesi, ayların sayısıyla aynı olacak şekilde 12 defa geçer. Yedi cennetten bahsedilir: Cennet, Dâru's-Selâm, Dâru'l-Mukâme, Adn, Naîm, Firdevs, Hüsna. Aynı şekilde cehennem de yedi tanedir: Cehennem, Lezâ, Hutame, Saîr, Sakar, Cahîm, Hâviye. Bu durum, rahmetle azaptaki denge şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak cehennem kapılarının 7 tane,<sup>85</sup> buna karşılık cennet kapılarının 8 tane olması;<sup>86</sup> yine cennet kelimesi 78 kere geçerken, cehennem kelimesinin 77 kere geçmesi; ceza kelimesinin 117 kere geçmesine karşın affetmek kelimesinin bunun tam iki katı olacak şekilde 234 defa geçmesi Allah'ın rahmetinin gazabına galebe çaldığı ile tabir olunur.<sup>87</sup>

## B. Hedef Kitle

Kur'ân'ın aynı anda hem avama ve hem de havassa hitap ettiğini söylemiştik. Bu iki durum, aslında birbirinden uzak iki gaye sayılır. Zira zeki, bilgili, anlayışı ve kavrayışı üstün birine bir şey anlatılırken çok somut, basite indirgenmiş bir anlatım tarzı kullanılırsa

<sup>84</sup> Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâğâtü'l-Vâdîha fi'l-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî' mea'd-Delîl*, Beyrut, Müessesetu'r-Risale Nâşirun, 2014, s. 268.

<sup>85</sup> "Cehennem'in yedi kapısı olup onlardan her bir kapı için bir grup ayrılmıştır." Hicr,15/44.

<sup>86</sup> Cennetin 8 kapısı olduğu bilgisi Kur'ân kaynaklı olmayıp hadiste geçmektedir. Bkz. Ebu Davud, Taharet, 169.

<sup>87</sup> Sayılar ve kelimelerin geçtiği yerler için bkz. Muhammed Fuad Abdulkaki, *Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ân*, Kahire, Dâru'l-İlm, 1988; Mahmut Çanga, *Kur'ân-ı Kerim Lügati*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2004.

bu, ya konuşanı dinlememesine, ya da anlatılan şeylere ehemmiyet vermemesine neden olur. Aynı şekilde avama hitap ederken çok teknik bir dil kullanılıp, sadece ana hatları bildirmekle yetinilirse bu, onları, anlatılanları anlama çabasıyla baş başa bırakmaya neden olur. Her iki durumda da konuşulanı ifade etme gayesinden uzaklaşılır. Öyleyse ayrı ayrı iki cümle kurmak gibi bir zaruret ortaya çıkar ki bu da, Kur'ân için düşünülemez. Aksi halde biri avama, diğeri havassa hitap eden iki farklı Kur'ân'ın inzal zorunluluğu doğar. Kur'ân'ın anlatım üslubu incelendiğinde, böyle bir problemle karşılaşılmaz. Zira o, ifade incelikleri, cümlelerindeki mana insicâmı, lafızlarındaki musikiyi andıran uyum ile edipleri kendisine hayran bırakırken; verdiği mesajlar, fıtrata hitap edişi, tabirlerinin hafifliği ve dinleyenleri tercümana muhtaç bırakmamasıyla da avamı kendisine bağlamakta; dolayısıyla, her okuyan onda, kendine göre bir şeyler bulabilmektedir.

Kur'ân'ın edipler üzerindeki etkisini anlatması yönüyle şu örnek çok güzeldir: Araplar şiirdeki üstün yetenekleriyle temâyüz etmiş bir millettir. Şiir, özellikle de cahiliyye şiiri, İbn-i Abbâs'ın tabiriyle Arap'ın divanıdır. Her sene haram aylarda Kâbe'nin etrafında kurulan panayırlarda şiir yarışmaları düzenlenmiş, Muallaka-ı Seb'a diye meşhur olmuş yedi şiir de bu panayırlarda seçilmiş ve altın kullanılarak yazıldıkları kumaşlar Kâbe duvarına asılmıştır. Kur'ân'ın fesâhat ve belagati, indiği sırada hem söylenen şiirlerin hem de şairlerin değerini yerle yeksan etmiştir. Öyle ki meşhur Muallaka-ı Seb'a şairlerinden İmriu'l-Kays'ın kız kardeşi, Hud suresi 44. ayeti işittiğinde doğruca Kâbe'ye yürümüş, kendi elleriyle kardeşinin şiirini askıdan indirmiş ve şöyle demiştir: 'Artık kimsenin söyleyecek bir şeyi kalmadı. Bu belagat karşısında kardeşimin şiiri de duramaz.' En meşhur kasidenin kaldırıldığı görülünce, diğer Muallakât da birer birer indirilmiştir.<sup>88</sup>

<sup>88</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, İstanbul, Çile Yayınları, trs, I, 78-79.

Kur’ân, bilim adamlarına da ayrı bir veçheyle konuşur. “*Biz göğü kudretimizle bina ettik ve şüphesiz biz onu genişletiyoruz*”<sup>89</sup> ayeti, Edwin Hubble’nin, Mount Wilson gözlemevinde kendi adıyla anılan son derece gelişmiş Hubble teleskobuyla yaptığı evrenin sürekli genişlediği şeklindeki tespiti bilen bir bilim adamına farklı konuşurken, sıradan bir insana farklı konuşur. Yine “*Gök yarılp da, erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman*”<sup>90</sup>, “*O inkâr edenler görmüyorlar mı ki, göklerle yer birbiriyle bitişik iken biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hala inanmıyorlar mı?*”<sup>91</sup>, “*Gökyüzünü korunmuş bir tavan kıldık*”<sup>92</sup>, “*Dağları yerinde durur görürsün. Hâlbuki onlar bulutlar gibi hareket ederler*”<sup>93</sup> gibi ayetlerin bir uzay bilimciye söyledikleri ile bir din âlimine söyledikleri aynı değildir.

Yine insanın anne karnındaki yaratılışına dair ayetler, embriyoloji uzmanlarına çeşitli güzellikler sunar. Mesela insanın ‘alak’tan yaratıldığı haber verilir.<sup>94</sup> Alak kelimesinin bir yere yapışmak, asılmak, bir yere tutunmak, vücuda tutunarak kan emen sülük, pıhtılaşmış kan gibi anlamları vardır.<sup>95</sup> Embriyoloji bilimi de döllenmiş yumurtanın adeta bir sülük gibi yumurtalığa yapışıp annenin kanıyla beslenerek gelişimini tamamladığını söyler.<sup>96</sup> Muminun suresi 12-14. ayetlerde anlatılan bebeğin anne karnındaki oluşum safhaları, insanın meninin tamamından değil bir kısmından yaratıldığını bildiren Kıyamet suresi 37. ayet, meninin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu haber veren İnsan suresi 2. ayet vb. ayetler, indiği dönemde ultrason, 4D sonografi gibi cihazlar bulunmadığı halde Kur’ân’ın verdiği bilgilerin doğruluğu, ehline, onun Allah

---

<sup>89</sup> Zariyat, 51/47.

<sup>90</sup> Rahman, 55/37.

<sup>91</sup> Enbiya, 21/30.

<sup>92</sup> Enbiya, 21/32.

<sup>93</sup> Neml, 27/88.

<sup>94</sup> Alak, 96/2.

<sup>95</sup> Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l Kur'ân*, Mısır, Dâru'l-İlm, 1970, s. 343.

<sup>96</sup> Guyton&Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 1996, s. 1006.

kelamı olduğunu ilan eder. Günümüz biliminin ulaştığı sonuçlar, Kur'ân'ın 1400 sene önce haber verdiği bilgilerle uyumlu olunca bu, Müslüman ilim adamlarında büyük bir heyecana neden olmuş, alana yönelik müstakil kitaplar yazmalarını sağlamıştır.<sup>97</sup> Bu eserlerde, yukarıdaki ayetlerin modern bilimlerle olan bağlantısı o kadar güzel açıklanır ki, insanda, “Madem bu bilgiler kitabımızda 1400 yıldır vardı, neden bilimsel icatlarda Müslümanlar olarak bu denli geri kaldık” duygusu oluşur.

### C. Akıl-Duygu Dengesi

İnsan, akıl ve hislerin birleşiminden müteşekkil karmaşık bir yapıya sahiptir. Akıl, geçmiş öğrendiklerinden hareketle geleceğe yönelik tahminlerde bulunma, içinde yaşadığı beden için en iyi olanı bulma, o bedenin hayatiyetini sürdürme derdindeyken, hisler her zaman böyle değildir. Vatani için bir insanın seve seve ölüme koşmasını, sevdiği insan kendisini terk etti diye intihar etmesini akıl anlayamaz ve zaten kabul da etmez. Bunlar, hisler sayesinde olur. Aynı şekilde sadece zevk aldığı için kendisini her an ölüme bir adım daha yaklaştıran sigarayı içmesini sahibine emreden de hislerdir. Akıl ise onun zararlarını görerek, ondan uzak durması noktasında sahibini uyarır.

İşte insan, akıl ve hislerin bileşkesidir. Kur'ân, insanın bu iki yanını da ihmal etmez, anlatımlarında hem kişinin aklına ve hem de hislerine hitap eder. Örneğin insana bir emrini tevcih ederken, hem bu emre yapılacak itaatsizliğin doğuracağı kötü sonuçları haber verir ve aklın bunlar üzerinde düşünmesini sağlar ve hem de itaatin ve müsbet yaşamın sağlayacağı zevkleri ve iyi neticeleri bildirerek hislerin bu noktada yoğunlaşmasını temin eder. Yine hüküm koyarken son derece tavizsiz bir şekilde yapılması gereken şey emredilirken (ki bu, nizamın devamı için aklî bir zorunluluktur), insan fitratına en uygun olanın bu

<sup>97</sup> Bkz. Haluk Nur Bâki, *Evrendeki Mucize*, İstanbul, Damla Yayınevi, 1999; aynı müellif, *Kur'an Mucizeleri*, İstanbul, Damla Yayınevi, 1996.



olduğu hatırlatılmakla hisler de harekete geçirilir ve hükme rıza gösterilmesi sağlanır. Bunun çok güzel bir örneği kısas ayetidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى  
فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٍ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ  
وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بِعَدْوٍ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

*“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına karşılık da kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık ( taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.”<sup>98</sup>*

Hitabın incelik ve güzelliği baş döndürür niteliktedir. Zira ayetin başındaki ‘Ey iman edenler’ hitabıyla muhataplara, söz konusu emre uymanın ‘iman’ın bir gereği olduğu hatırlatılarak ‘itaat’e yönlendirildikten sonra ‘ مِنْ أَخِيهِ / kardeşinden’ hitabıyla, işlenen hataya rağmen onların din kardeşi oldukları ve bu kardeşliğin hâlâ devam ettiği ve ‘ بِالْمَعْرُوفِ / hakkaniyetle’ ibaresiyle de önemli olanın geride kalanlar arasında adaletin sağlanması ve yeni haksızlıklara meydan verilmemesi olduğu zihinlere işlendikten sonra ‘ بِإِحْسَانٍ / güzellikle’ tabiriyle, kâtil tarafla ölü sahipleri arasındaki gerginlik yumuşatılıp, şefkat hissi harekete geçirilmektedir.<sup>99</sup>

Kur’ân, mesajını ulaştırabilmek amacıyla kıssalardan da yararlanır. Bünyesinde yer verdiği kıssalar sayesinde, hem aklın devreye girerek anlatılan olaydan bir pay çıkarmasını temin etmeye çalışır hem de inanan, itaat eden ve Rabbinin emrine göre yaşayanlar için güzel bir akıbet bulunduğunu haber vermekle bunu elde etmeye yönelik hislerin vücuda gelmesini sağlar. Hz. Yusuf, Hz. Yunus, Hz. Musa, Hz. Eyyub, Hz. Âdem... bu kıssalardan hangisine bakılırsa bakılınsın, Allah’a iman, O’na tevekkül, O’na dayanıp güvenme, O’nun

<sup>98</sup> Bakara, 2/178.

<sup>99</sup> Draz, *age*, s. 159.

hükmüne razı olma gibi mesajlar verdiği, aklın onlardan ders çıkarmasının hedeflendiği görülür. Aynı şekilde, kıssaların sonunda Allah'ın rızasına muvafık davrananların ulaştığı güzel sonuçlar bildirilmekle, duyguların bu noktaya yoğunlaşması sağlanmak istenir. Hz. Yusuf'un kardeşlerine ve babasına kavuşması, idarede söz sahibi olması; Hz. Yunus'un balığın karnından kurtularak çok daha kalabalık bir kenti irşatla görevlendirilmesi; Hz. Musa'nın halkını Firavun'un zulmünden kurtarması, Hz. Eyyub'un sağlığına ve imtihan esnasında kaybettiği her şeye, hatta bir o kadarı da fazladan olmak üzere kavuşması gibi güzel sonuçlar, muhatabı Allah'a itaate, O'nu sevmeye, O'na dayanıp güvenmeye teşvik etmektedir.

Kur'ân'ın akıl-his dengesini gözettiğine dair pek çok ayet vardır. Mesela boşanan eşlerin süt emen çocuklarının bulunması durumunda, anne ve babanın karşılıklı rızasıyla, annenin çocuğunu emzirmeye devam edebileceği haber verilir: “*(Boşanmış) Anneler için çocuklarını emzirmeleri, eğer isterlerse tamı tamına iki yıldır. Bu süre içinde geçerli örfe göre, annenin yedirilmesi ve giydirilmesi çocuğun babasına aittir. Hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazlası yüklenmez.*”<sup>100</sup> Bu, hem çocuğun anneye olan ihtiyacı hem de annenin ona olan bağımlılığı nedeniyle aklî bir zorunluluktur. Ancak fitratı bilen ve her daim onu göz önünde bulunduran Kur'ân, aynı ayette “bu sebeple anne çocuğundan dolayı babaya, baba da çocuk vesilesiyle anneye zarar vermesin” diyerek, günümüz modern toplumlarında örneğine sıkça rastladığımız bir tehlikenin de önüne geçmektedir. Zira günümüzde bazı Ortadoğu ülkelerinde boşanma durumunda çocuğu elinden alınmakla anne mağdur edilmekteyken; Türkiye gibi bazı ülkelerde de çocuğun velayeti mahkeme tarafından anneye verilmekte, anne, çocuğu babaya göstermemek suretiyle onu mağdur edebilmektedir. Kur'ân, ilgili ayetle hem annesinin sütüne ihtiyaç duyan çocuğu, hem bu süreçte masraflarının karşılanmasını sağladığı ve fitratı gereği çocuğu emzirmek isteyen anneyi ve hem de annenin

---

<sup>100</sup> Bakara, 2/233.

ihtiyaçlarını gücü nispetinde karşılaması gerektiğini bildirerek maddi olarak sıkıntıya girmekten koruduğu babayı düşünmüş, üçünün de faydasını gözetmiş, ortaya mükemmel bir denge koymuştur.

Hislerin harekete geçirildiği bir başka güzel örnek de yine Nisa suresindedir. Miras paylaşımı yapılırken, akrabalardan, yetim ve miskinlerden birinin bu paylaşımın üzerine gelmesi durumunda onlara da bir pay verilmesini bildiren ayetin devamında, “*Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar*”<sup>101</sup> buyrulmakta, bir gün kendi çocuklarının da bunlar gibi yetim kalabileceği, başkalarının eline bakabileceği gerçeği hatırlatılarak, şefkat duyguları harekete geçirilmektedir.<sup>102</sup>

#### **D. Beyân-İcmâl**

Kur’ân’ın anlatım üsluplarından biri de, aynı anda hem beyâna ve hem de icmâl’e, diğer bir deyişle hem tafsilatlı anlatıma ve hem de özet anlatıma bünyesinde yer vermesidir. Onun tafsilatı öyle bir tafsilattır ki, ‘bu kelime ya da şu cümleye ihtiyaç yok, bunu çıkarsak da olur’ diyemezsiniz. Yine onun özet anlatımı öyle bir anlatımdır ki, son derece şeffaf, son derece net, tekrara ihtiyaç hissettirmeyen, duyan kişinin bir söz duyuyor değil de kendisini bir resme bakıyor gibi hissettiği türden bir anlatımdır. Böylesi tafsilatlı anlatımın en güzel örneklerini, miras ve borçların yazılması ayetlerinde; özlü anlatımın örneklerini ise cennet ve cehennem tasvirlerinde görmek mümkündür.

Kulunun zaaf noktalarını bilen Allahu Teâlâ, mali konuları bizzat kendisi tüm tafsilatıyla açıklamış; bu konuda, Hz. Peygambere bile söyleyecek söz bırakmamıştır. Kur’ân’ın en uzun ayeti, bir sayfadan oluşan deyn/borç ayetidir.<sup>103</sup> Ayette, borçların şahitlerin huzurunda yazı ile kayıt altına alınması, borcun taraflarından biri

---

<sup>101</sup> Nisa, 4/9.

<sup>102</sup> Benzer örnekler için bkz. İsmail Çalışkan, “Kur’an’a Göre Dinin Hitap Alanı”, *EKEV Dergisi*, sy: III, 1998, s. 113-132.

<sup>103</sup> Bakara, 2/282.

rüştüne ermemişse işlemin velisi kanalıyla yapılması, şahitlerin taşınması gereken özellikler, peşin yapılan alışverişlerde yazmaya gerek olmadığı gibi detaylar bulunur. Yine miras ayetleri de tafsilatlı anlatımla gelir. Mirastan kimlerin ve ne oranda yararlanacağı, hangi akrabaların birbirlerine hicab uygulayacağı tüm detaylarıyla verilir.<sup>104</sup> Bu anlamda Kur'ân çok nettir. Bazen yoktan hüküm koyar, bazen var olan uygulamayı onaylar, bazen de olanı değiştirir. Mesela miras ayetleriyle, inzal dönemi Araplarındaki kız çocuğuna mirastan pay vermeme geleneği değiştirilmiştir.

İcmâle örnek olarak Nebe' suresindeki *إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا* ayetini ele alalım. Bu kısacık cümle, hesaplar görüldükten sonra insanları bekleyen manzaranın bir resmi gibidir. Ayette geçen 'mirsâd' kelimesi, 'rasad' kökünden ism-i alet veya söz konusu mekânın rasad-gözetleme işindeki kesret-i isti'mali nedeniyle ism-i alet sigasında ism-i mekân olur ki, bu takdirde 'gözetleme yeri' manasına gelir. İsfehânî, cehennem insanların gözetlendiği bir yer olabilmesi için, tıpkı siper içindeki avcının üzerinden geçen avları izlemesi gibi, insanların cehennem üzerinden geçtikleri bir yerin olması gerektiğini ve ayetin bu konuda uyarı yaptığını söyler.<sup>105</sup> Bu manayı alacak olursak, ayet bize, altta cehennem, içinde hesap sonrası cehennemlik oldukları belli olanları kapmak üzere bekleyen, avcı gibi pusuya yatmış görevli zebani melekler ve onun üzerinden geçen insanlardan oluşan bir tablo, kapsamlı bir tasvir, temâşâ olunan bir resim sunar.

Yine "*Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır*"<sup>106</sup> ayeti, kelime sayısının azlığına rağmen çok geniş anlamları ihtiva etmektedir. Mirastan bahsedebilmek için bir ölen (mûris), bir geride kalan ve ölenin bıraktıklarını sahiplenen (vâris), bir de ölenin bıraktığı mal (terike) olmalıdır. Öncelikle ayette göklerden bahsedilmesi, melekler de dâhil her türlü mahlûkatın ölümü tadacağına işaretler. Çünkü ayet,

<sup>104</sup> Nisa, 4/11-12.

<sup>105</sup> İsfehânî, *age*, s. 149.

<sup>106</sup> Al-i İmran, 3/180.

göklerin mirasının da Allah'a ait olduğunu bildirmektedir. Zaten “*Her nefis ölümü tadacaktır*”<sup>107</sup> ve “*Göklerde ve yerde var olan yok olmaya mahkûmdur. Ancak celâl ve ikram sahibi olan Allah, daima baki kalacaktır*”<sup>108</sup> ayetleri bu gerçeğe değinmektedir. Ondan sonra da insanların uğruna biri birlerini yiyip bitirdikleri dünya malının değersizliğine işaret etmek için o, miras malına benzetilmiş; öldükten sonra kendi malından istifade edemeyen ve onu başkalarına miras bırakan biri için malın ne kadar lüzumsuz olduğuna vurgu yapılmıştır. Böylelikle, sonuçta hepsi Allah'a kalacak olan ve pek çok zulmün ve haksızlığın ana nedeni durumundaki dünya malının gerçek değeri ortaya konulmuş, ona nasıl yaklaşılması gerektiği açıklanmıştır.

### SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim, anlatımın muhatap üzerindeki etkisini arttırmak ve onu tekdüzelikten kurtarmak için yeri geldikçe edebî sanatlardan yararlanır. Ancak onda, sadece lafzı güzelleştirme gayesiyle zorlama cümleler kurulmaz. Manayı gönüllere işittirecek, sinelerin derinliklerine (*a'mâk-i kulûb*) ulaştıracak, ruhlara dokunacak bir lafız, mana ve ses uyumu bulunur. Kulaklar tırmalanmaz, tenâfura yer yoktur. Hiç Arapça bilmeyenler bile onu duyduğunda büyüüne kapılır, bir iç huzuru hisseder.

Kur'an'ın anlatım üslubunda insan fitratı gözetilir, muhatapın durumuna uygun olacak şekilde cümlede çeşitli gayelerilmek ilmek işlenir. Dinleyicinin dikkati verilen mesajlara yoğunlaşsın diye bazen zamirler arası geçişlerle iltifat yapılır. ‘O, o, o’ diye giderken cümle, bir anda ‘sen’e döner. Bazen nida harfleri kullanılmakla farklı kesimler, ayetleri dinlemeye davet edilir. Muhatap ‘iman edenler’ de olabilir, ‘müşrikler’ de, ‘kâfirler’ de. Bazen de ‘يا ايها’ nidasının münâdâsı tüm insanlardır. Bazen sorular sorulur. Cümleyi duyanın pasif bir dinleyici olmaktan çıkıp aktif bir cevap veren olması temin edilir, cümlenin içine çekilir. Eksiltili/elliptic cümleler kullanılır

---

<sup>107</sup> Ankebut, 29/57.

<sup>108</sup> Rahman, 55/26-27.

bazen. Cümledeki eksik öge müpteda da olabilir, haber de. Bazen mef'ul yoktur cümlede, bazen de bir edat veya bir harf. Yine bazen, harf-i cerler biri birlerinin yerlerine kullanılır. Kullanılan harf-i cer, bazen tevbe fiiline eşlik eden ilâ'dır; aciz kulun tevbesini Rabbine ulaştırın, bazen de alâ'dır. O aliyyu'l-azîm olan Allah'ın rahmetinin yukarıdan aşağıya inişini ve kulunun tevbesini kabulünü anlatan. Beyin, bu eksik öğeleri bulma ya da farklı kullanımları tespit etme ameliyesiyle baş başa bırakılır, çalışır, çalıştırılır.

Küfürle, şirkle, ihanetle özdeşleşmiş Firavun, Nemrut, Ebu Leheb gibi simge isimlerin haricinde genellikle isim kullanılmaz, zamirlerle yetinilir. İnsanların yaptıkları hatalar yüzlerine vurulmaz. Çünkü amaç, hatayı ortaya koymaktır. Hatayı ortaya koymak ve sair insanların ondan uzak durmasını temin etmek, birilerini rezil etmek değil. En mahrem konular, en uygun kelimelerin seçildiği kinayelerle, mecazlarla anlatılır; edep dairesinin dışına çıkmadan, yanlış anlamaya fırsat vermeden ve seviye düşürülmeden. Çünkü o, Rabbu'l-âlemîn'in sözüdür. Onda seviye düşürülemez, düşmemelidir.

İnsanlar arası huzursuzlukların temeli olan mali/maddi konular tüm detaylarıyla verilir. Fitnenin önü kesilsin diye, bu konularda Hz. Peygamber dahi aradan çıkarılır. Tüm ahkâm Kur'ân tarafından açıklanır, beyân kullanılır. Ayet sonlarında da “Bunlar Allah'ın sınırlarıdır” uyarısı getirilir. Emrin sahibinin kim olduğu hatırlatılır. Dinleyici manevi baskı altına alınır, itaate zorlanır. Aynı Kur'ân gerektiği yerde îcazın en güzel örneklerini sunar. İki kelimeyle, sayfalarca açıklanacak bir anlamlar manzumesi sunar muhatabına. Üzerinde derin derin tefekkür ve tedebbür edilecek olan anlamlar.

Dengelerin kitabıdır Kur'ân. Rahmetle azabın, dünya ile ahiretin, ümit ile korkunun ahengi ve eşsiz muvazenesi onda bulur ifadesini. Bir ayette itaatsizliğin doğuracağı elim son ve acıklı azap, cehennem anlatılırken, bir sonraki ayette itaatin vereceği huzurla altından ırmaklar akan cennetlerde buluverir kendisini insan.

Kısacası Kur'ân, tek bir kelimesine dahi müdahaleye imkân tanımayan anlatım üslubuyla kendisinin Allah kelâmı olduğunu, bir beşer sözü olmaktan çok uzak bulunduğunu haykırır, bunu ispatlar.

### KAYNAKÇA

Abdulgazi, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm, Kahire, 1988.

Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Çile Yayınları, İstanbul, trs.

Ahmed Şemsuddîn, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Ulûmi'l-Belağâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Akkâvî, İn'am Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Ulûmi'l-Belâğâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Bakillânî, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İcâzu'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1978.

Bâki, Haluk Nur, *Evrendeki Mucize*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1999.

----- *Kur'an Mucizeleri*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1996.

Bedevî Tabâne, *Mu'cemu Belağati'l-Arabiyye*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1997.

Bitracâ, İrfan, *el-Câmi li-Funûni'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve'l-Arûz*, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrut, 1987.

Bolelli, Nusrettin, *Belağat*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

Cârim, Ali; Emîn, Mustafa, *el-Belâğâtu'l-Vâdiha fî'l-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî' mea'd-Delîl*, Müessesetu'r-Risale Nâşirun, Beyrut, 2014.

Cürcanî, Abdulkâhir b. Abdirrahmân, *Delâilu'l-İ'caz*, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1992.

Çalışkan, İsmail, "Kur'an'a Göre Dinin Hitap Alanı", EKEV Dergisi, sayı III, 1998.

- Çanga, Mahmut, *Kur'ân-ı Kerim Lügati*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 2009.
- Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, trc. Suat Yıldırım, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985.
- Fadıl Hasen Abbas, *el-Belağa Fünûnuhâ ve Efnânuhâ*, Dâru'l-Furkan, Amman, 2004.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, trc. Hüseyin Suudî Erdoğan, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1977.
- *Mi'yâru'l-İlm Fî Fenni'l-Mantık*, Daru'l-Meârif, Kahire, 1961.
- Guyton&Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1996.
- Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*, trc. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.
- İbnu Kesîr, İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Kahire, Müessesetu Kurtuba, 2000, II, 425.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesîr Fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Zuheyr eş-Şâvîş, el-Mektebu'l-İslâmî, trs.
- Karataş, Turan, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Kazvînî, Hatıb ed-Dımeşkî, *el-İzâh Fî Ulûmi'l-Belâğa*, Daru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1993.
- Râğıb, el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır, 1970.
- Suyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2007.



Tahiru'l-Mevlevi, *Edebiyat Lugati*, nşr. K. Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973.

Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatu Keşşâfi Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Mektebetu Lübnan Naşirun, Beyrut, 1996.

Tibî, Şerefuddin, *et-Tıbyân fi'l-Beyân*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1996.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, trs.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim İbnu's-Serî, *Meâni'l-Kur'an ve İ'rabuhû*, thk. Abdulhalil Abduh, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr fi'l Akîdeti ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.